

Кадр з фільму фільмі «БожеВільні».

деталлю стає обручка, яку Андрій, знявши з пальця, спочатку прокручує в руках, а потім тримає в з'єднаних позаду руках (потім у нього її відберуть медики-наглядачі). Золота обручка тут мовби уособлює хисткість родинного зв'язку в тогочасній дійсності: в будь-який момент ланка батько – син може розірватися (обірватися).

Гра акторів у фільмі «композиційна»: вони взаємодоповнюють одне одного, взаємодіють настільки, наскільки камера здатна вловити їхні рухи, погляди, шепіт (навіть напіврухи, напівпогляди, напівшепіт). Вбивство, яке відбувається у дворі психлікарні, мовби спроектоване у зовнішній простір (так і не кинутий за мур тенісний м'ячик, підведений до пострілу на верхньому рівні автомат у військовоохоронця лікарні-тюрми, що таки вистрілює; обірваний статевий акт лікаря й медсестри, що продовжується, але в іншому варіанті, ще одним пострілом – лікаря в пораненого в'язня), але тут-таки маємо і зворотний ефект – обличчя лікарки Ірини Лахновської, яку зіграла Ірма Вітовська, вигнутий гребінь у її руках, що мовби «вирівнює» щось у ній самій, у власних думках, знову повертає нас у центр двору, де сталося вбивство. Вікно для неї водночас є і захистом, і межею, і порятунком бодай на якусь мить, аби повернути самовладання. Її спокій у кабінеті кадебіста «вирівнює» головну лінію у фільмі: людина у тій системі, здобувши самодостатність і самоповагу, не маючи наміру обирати шлях протистояння цій системі, таки приречена робити вибір. Так, слово «система» неодноразово повторюється у фільмі, вкотре змушуючи замислитися над нашим драматичним минулим.

P.S. Кілька років тому мені випала нагода (ледь не написала «пощастило») побувати в тюрмі для злочинців-рецидивістів у Вінниці, куди в 1979 році радянська система запроторила поета Тараса Мельничука. Така незвична екскурсія. Мені й зараз моторошно від того дивного звуку, коли всі речі полишено в спеціальному місці, а за спиною «закладуються» двері – важкі залізні ворота й за ними двері чи навіть кілька дверей.

Такі речі можна зрозуміти й відчуті, лише переживаючи їх. І кіно допомагає наблизити нас до цього розуміння й проживання.

Чернівці

«СВО. Війна і мир»: Україна та світ VS «русский мир»

Ольга Ямборко

25 січня на Першому каналі Суспільного телебачення відбулася прем'єра чергових серій документального циклу «Остання війна» журналістки, віцепрезидентки Українського ПЕН Мирослави Барчук. Перші два епізоди циклу – «Анатомія рашизму» та «Какая різниця» – були показані у грудні 2023 року.

У січні 2025 року Суспільне представило наступну серію документального циклу під назвою «СВО “Війна і мир”», що складається з двох частин: «Чому Європа століттями вірила в “російську душу”?» та «Як Росія знищує українських діячів і переписує історію».

У контексті змісту презентованих донині серій «Останньої війни», за словами їх авторів, «Анатомія рашизму» є аналізом формування рашизму як ідеології сучасної росії, «Какая різниця» розповідає про те, як відбувалася деколонізація свідомості українського суспільства впродовж періоду незалежності, а «СВО “Війна і мир”» – досліджує, як російська культура була і залишається спецоперацією прикриття для злочинів росії, як міф про «російську душу» заворожував Захід і досі працює на користь агресора.

Композиція фільмів циклу складається з розповіді ведучої, закадрового голосу, хроніки подій, що має свою звукову доріжку, а також думок запрошених учасників – українських та зарубіжних культурологів, філософів, письменників, істориків, правозахисників, психоаналітиків, літературознавців. При цьому коло учасників є радше нішевим, ніж репрезентативним, оскільки сформоване із середовища Українського ПЕНу, що являє тільки один із напрямів української інтелектуальної спільноти, а дехто з учасників циклу «Остання війна» суспільством сприймається дуже неоднозначно, після низки своїх контрверсійних заяв, що торкаються теми національної історичної пам'яті.

«СВО “Війна і мир”» сюжетно відрізняється від попередніх частин тим, що знімальна група залучила до експедиції на прифронтові території України гостей-іноземців – американського письменника, журналіста Девіда Ріффа, французького журналіста Ульриха Хугвельде, подружжя французьких письменників Анн і Лорана Шамп-Массарів. В одному з епізодів глядачеві показують інтелектуальну дискусію про «Війну і мир» Толстого як «теологію війни» – у цьому переконані українські інтелектуали, однак Девід Ріфф опонує тим, що Толстого на Заході вважають паци-

фістом, і це аксіома. Оскаржити її, підсумовують українці, – наша місія. Девід Ріфф, що відомий як воєнний журналіст, письменник і політичний аналітик, автор книг та публікацій про війни в Боснії, Афганістані, Конго, Іраку, після повномасштабного вторгнення щотримісяці буває в Україні, у її прифронтових зонах, багато виступає з доповідями. Зокрема, як почесний професор університету, Ріфф у 2024 році виголосив інавгураційну лекцію для студентів НаУКМА на тему «Моральна ясність справедливої війни, моральні неоднозначності історичної пам'яті: деякі культурні рефлексії про українське минуле, теперішнє та можливості для майбутнього». Руїни розбомблених українських міст не так вражають досвідченого воєнного журналіста, як українська «суперсила», що полягає у рішенні вести війну, яку теоретично українці мали б програти, але яку все одно можуть виграти¹. Фактично, це є черговим підтвердженням думки українського філософа першої половини ХХ ст. Юліана Вассіяна про Україну як «Марсове поле Сходу», покликання якої він вбачав у творенні «нового образу життя – в протизагнєнні і потворній нелюдській системі, що вилонилася з інфернальних глибин євразійського степового номадства»². Таких «місійних» узагальнень про Україну автори та учасники фільму уникають, й у контексті української культури більше зосереджуються на окремих її явищах і постатях, у т. ч. на Розстріляному відродженні.

Магнетизм волі до свободи, яку демонструють українці, залучив чимало іноземних інтелектуалів, деякі з них, як подружжя Шамп-Масарів, оселилися в Україні під час війни та вивчають її культуру. Сьогодні Розстріляне відродження, – за словами Анн Шамп-Масар, – виходить за рамки суто українського історичного контексту. Розстріляне відродження також є взірцем творчої досконалості і демонструє нам постаті митців, на які можна посилатися в усьому світі, оскільки саме вони поставили художній ідеал над усе, навіть вище смерті. Тобто це щось дуже красиве, дуже сильне, це надихає усіх людей, які живуть театром чи поезією – це не розвага, це щось екзистенційне.³

Проте гіпноотичним антиподом українського прагнення до свободи з боку імперської Росії є культурний феномен «незбагненої російської душі», який автори фільму, вслід за Євгеном Маланюком, назвали «Толстоевським». Пролонгована токсичність цього феномену спрацьовує у 2024 році так само, як у 1935-му в часи Маланюка, будучи, за словами історика Тімоті Снайдера, російською формою винятковості, у якій відсутнє розрізнення Добра і Зла. Цю думку у фільмі простежено на прикладі героїв російської літератури, що для Росії є важливим засобом агресивної ідеологічної колонізації поневолених народів – засобом

поневолення душ. У щойно окуповані регіони України на своїх багнетах російські війська приносять передусім імперську літературу українським дітям. Під час окупації, каже ведуча фільму, люди чітко зрозуміли, що головною цілью для росіян у цій війні є культура, і визнає, що українські книжки – це друга після армії сила⁴. У цьому місці виникає чимало питань до українських інтелектуалів та культурних діячів періоду незалежності про міру їх відповідальності за провал українізації, просвіти зросійщених регіонів півдня та сходу України.

Інтелектуал, – стверджує одна зі спікерок фільму, культурологиня Олеся Островська-Люта, – больовий рецептор суспільства. Але якими є його ступінь болю та міра відповідальності? Свого часу про це на прикладі особистого досвіду у кіно з'ясував Іван Миколайчук: «Як я розумію цей біль? Кіно потребує, щоб ти був на трибуні, на кафедрі: змінювати чи утверджувати думку, емоції, пристрасті глядачів. Без гриму. Це дуже відповідально і важко»⁵. Нині українські інтелектуали розсіяні у тиловому житті, у волонтерстві, а також на передовій нашої сучасної історії – на фронті. І рівень болю у всіх різний, тож і висновки відрізнятимуться, щонайменше в окремих аспектах. Такого цілісного обсягу бачення бракує документальному циклу «Остання війна».

Авторському колективу циклу слід подякувати за їх етапне дослідження того, як російська культура приховує мілітаризм і завойовництво, за те, що нарешті українці називають своїми іменами заявлені стереотипи «великої російської культури». Прикро тільки, що це відбувається внаслідок повномасштабної війни Росії проти України і на 34-му році незалежності. Адже у здоровому суспільстві такі питання мали б бути вирішені значно раніше, зокрема засобом розвитку власної незалежної русистики. Симптоматичним є й те, що цю завісу омани «руським міром» покликані зірвати саме українські культурні агенти перед світом, тоді як вони самі достатньо методично не окріпли, щоб відповідати на цей виклик, оскільки сила російської культурної колиски ще тяжіє над ними, а українська національна ідентичність формується «з коліс» на вимогу часу, замість того, щоб плекатись системно, з розумінням того, «куди йдемо». Тож сформульовані в «Останній війні» ключові аспекти є важливим поступальним кроком до подолання «руського міра» в українському світі й, за умови появи відповідних стратегії і політики, – у ширшому світовому контексті. Принаймні, «Остання війна» має шанс знайти свою цільову аудиторію не тільки в Україні, а й за кордоном, про що свідчать коментарі глядачів на Youtube.

¹ ЕКСКЛЮЗИВ | Як можна було УНИКНУТИ ВІЙНИ в Україні? Як уроки НЕ ВИНІС світ з Боснійської війни. – 5 канал. - <https://www.youtube.com/watch?v=tdGbKnoaOrY>

² Юліан Вассіяна. «Над Рубіконом». 1950-1951 pp.

³ Як Росія знищує українських діячів і переписує історію | «СВО «Війна і мир» частина 2. - <https://www.youtube.com/watch?v=Jmpra3gtWck&t=1s>

⁴ Чому Європа століттями вірила в «російську душу»? | Документальний фільм «СВО «Війна і мир». - https://www.youtube.com/watch?v=UuDlii_o8kw&t=2425s

⁵ Зубанич Ф. Сходження на перевал. Білий птах з чорною ознакою: Іван Миколайчук: спогади, інтерв'ю, сценарії. К.: Мистецтво, 1991. С. 230.